

« Hansa » in Vlaanderen en aangrenzende gebieden

1. Stand van het onderzoek.

Over het woord en het begrip *hansa*, onder meer in Vlaanderen, en over de *hansa* geheten groeperingen van kooplieden, met name over de Vlaamse Hanze van Londen, zijn reeds tal van studiën verschenen. Toch is nog steeds geen volledige klaarheid bereikt, en het komt ons voor dat dienaangaande in de literatuur meningen worden verkondigd die met de gegevens van de bronnen in strijd zijn. Het loont dan ook de moeite bepaalde aspecten van het probleem aan een nieuw onderzoek te onderwerpen.

Het woord *hansa* (Ned. hanze, D. Hanse, Fr. hanse) dankt thans zijn algemene bekendheid in de eerste plaats aan de groepering van kooplieden, later bond van steden, die in de laat-middeleeuwse commerciële geschiedenis van Noord-Duitsland zulk een schitterende rol speelde. Ook in andere West-Europese landen hebben, hoofdzakelijk in de 12e en de 13e eeuw, handelaars zich in verenigingen van die naam aaneengesloten. In Vlaanderen wekte vooral de Vlaamse hanze van Londen de aandacht van de geschiedvorsers. Die belangstelling dankt zij niet alleen aan haar werkelijke betekenis, maar ook aan het feit dat, zo niet talrijke, dan toch belangrijke bronnen over haar bewaard bleven. Deze omvatten twee reeksen zogenaamde „statuten”, een Latijnse en een Franse. Brun-Lavainne ontdekte beide teksten, doch publiceerde alleen de Franse (1829)¹.

¹ BRUN-LAVAINNE, in : Archives historiques du Nord de la France et du Midi de la Belgique, I, blz. 182-185. Door hem, na collationering, heruitgegeven in : Roisin (1842), blz. 151-153.

Warnkönig gaf ze in 1835 de ene zowel als de andere uit²; hij schreef er ook een commentaar op, dat lange tijd gezaghebbend bleef. Eerst in 1893 ontwikkelde C. Koehne³ nieuwe zienswijzen, die echter spoedig tegenspraak uitlokten. O. m. stelde hij het voor alsof de hanzegraaf, ook in Vlaanderen, een grafelijk ambtenaar zou zijn geweest. Even weinig overtuigend was de stelling van E. Mayer, volgens wie de koopman door het hanzerecht te betalen onder een bijzondere bescherming van de vorst kwam te staan en in diens *familia* werd opgenomen⁴.

In zijn boek *Les gildes marchandes dans les Pays-Bas au moyen âge*⁵ vond H. Vander Linden terloops de gelegenheid de opvatting van Mayer te bestrijden⁶, benevens sommige punten in Koehne's betoog⁷, echter niet diens hoofdstelling.

Eerst met de lezing van H. Pirenne, *La hanse flamande de Londres*⁸, maakte onze kennis van het onderwerp belangrijke vorderingen. Zij weerlegde op afdoende wijze de theorieën van Koehne en van Mayer, zodat er voortaan geen aandacht meer aan hoefde besteed te worden. Zij verdiepte daarenboven ons inzicht in het wezen

² L. A. WARNKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte*, (Tübingen 1835), I, Urk., blz. 81-85. Herdrukt in WARNKÖNIG-GHELDOLF, II, blz. 506-511. — Wij citeren ze verder volgens Warnkönig en als „Lat.” en „Fr.” Deze uitgaven zijn weinig nauwkeurig. Het is onze bedoeling er een nieuwe te bezorgen. Al onze citaten zijn op de handschriften gecollationneerd.

³ C. KOEHNE, *Das Hansgrafenamt* (Berlin 1893), o.a. Buch VII, Das Hansgrafenamt in den Niederlanden, blz. 205-253.

⁴ E. MAYER, *Zoll, Kaufmannschaft und Markt* (Germ. Abhandl. z. LXX. Geburtstag K. v. Maurers, Göttingen 1893, blz. 375-488, vooral 460-475).

⁵ (Gent 1896), blz. 26 e.v.

⁶ Blz. 27.

⁷ Blz. 28-31.

⁸ Bull. Acad. roy. Belg., cl. des lettres, 1899, blz. 65-108; herdrukt in : Les villes et les institutions urbaines, II, blz. 157-184, waarnaar hier wordt verwezen.

van de Vlaamse Hanze van Londen, en vestigde er o.m. de aandacht op dat men haar niet mag verwarren met de Hanze der XVII steden, zoals Pirenne's voorgangers, ook Vander Linden nog, steeds hadden gedaan. Toch kunnen we niet met al zijn opvattingen instemmen: we menen dat er geen reden is om in Vlaanderen een onderscheid te maken tussen een ouder en een jonger hanzerecht⁹, en dat het in de regel onjuist is de uitdrukkingen gilde en hanze als synoniemen voor een zelfde soort van koopliedenvereniging aan te wenden¹⁰.

Kort na Pirenne's lezing verscheen een artikel over hetzelfde onderwerp van de hand van K. Höhlbaum, *Ueber die flandrische Hanse von London*¹¹. Schrijver

⁹ Ald., blz. 165: „Interrogés sans idée préconçue, les textes nous apprennent que la *hansa* est une prestation exigée par les marchands d'une ville des marchands étrangers qui fréquentent le marché de cette ville”, en verder, blz. 167: „Pour en faire partie (= des gildes), il fallut désormais renoncer à son métier et payer un droit d'entrée très lourd que l'on appela droit de hanse. Quant à l'ancienne *hansa* perçue sur les étrangers, elle avait cessé d'avoir aucune utilité. Ce qui en restait disparut en Flandre au milieu du XIIIe siècle.”

¹⁰ Men leze namelijk uit deze passus: „Dans les Pays-Bas, l'acception *hanse* = *gilde* est plus ancienne encore [qu'en Angleterre] car les *hanseurs* dont il est question deux fois dans le *Cartre de la frairie de le halle des dras* à Valenciennes ... ne peuvent être autre chose que les membres d'un *gilde étrangère*” (*La Hanse flamande de Londres*, blz. 158, n. 5).

Ook in *Les comtes de la Hanse de Saint-Omer* (Bull. acad. roy. Belg., cl. des lettres, 1899, herdrukt in: *Les villes et les inst. urb.*, II, blz. 185-187), blz. 185: „... l'association marchande connue sous le nom de *gilde* et de *hanse*”.

— Naderhand, blijkbaar onder de indruk van het hierna genoemde artikel van STEIN, kwam Pirenne er toe een onderscheid te maken tussen gilde en hanze (*A propos de la hanse parisienne des marchands de l'eau*, in *Mélanges Charles Bémont*, 1913, herdrukt in *Les villes et les inst. urb.*, II, blz. 193-197, namelijk op blz. 195 van laatstgenoemde uitgave). — In *Les Villes du Moyen âge* echter (1927, — doch reeds in 1925 in Engelse uitgave —, herdrukt in *Les villes et les inst. urb.*, I, blz. 303-431, namelijk op blz. 406) keert hij terug tot de nuancerings van zijn eerste studie.

¹¹ In: *Hansische Geschichtsblätter*, 1898, blz. 147-180. Hoewel

stemde met de besluiten van zijn voorganger in, en vulde ze nog belangrijk aan door nader op de voorwaarden van het ontstaan der Hanze in te gaan.

Met de uitvoerige studie van W. Stein, *Hansa*¹², viel op het probleem een nieuw en belangrijk licht, waarmede in latere geschriften niet steeds voldoende rekening is gehouden. Dit onderzoek, waarbij bronnen uit gans Noord-West-Europa zijn betrokken, was toegespitst op de vraag, welke van de twee hoofdbetekenissen van het woord, hanzerecht of hanzevereniging, de oudste is. Gaandeweg interpreteerde Stein tal van teksten, waaruit totdantoe niet steeds de juiste conclusies waren getrokken. Zijn eigen beschouwingen kunnen echter op sommige plaatsen nog aangevuld en verbeterd worden.

De paar bladzijden die H. Planitz¹³ aan de hanzen wijdde brachten geen nieuwe inzichten. Belangrijk is daarentegen het artikel van E. Coornaert, *Les ghildes médiévales (Ve-XIVe siècles). Définition. Évolution*¹⁴. Schrijver betoogt op overtuigende wijze dat de koopliedengilden slechts een schakel waren in de evolutie van de gilden; hun economische functie was bijkomstig, een trek waardoor zij zich reeds duidelijk van de hanzen onderscheidden.

De bijdrage van Mevr. R. Doehaerd, *A propos du mot hanse*¹⁵, is het jongste geschrift over het onderwerp. Het is een interessante poging om de filiatie van de verschillende betekenissen van het woord *hansa* te bepalen. Wij hebben echter bezwaren tegen de door

Pirenne's lezing in BARB, 1899, voorkomt, is zij vóór Höhlbaums artikel verschenen (zie ald. blz. 150).

¹² In : Hans. Gesch., 1909, blz. 53-113.

¹³ *Kaufmannsgilde u. städtische Eidgenossenschaft* (Zeitschr. der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch., Germ. Abt., 60, 1940, blz. 1-116), blz. 19 e.v.

¹⁴ In : Rev. hist., 1948, janv.-mars, blz. 22-55, avril-juin, blz. 208-243. Zie vooral blz. 224-231.

¹⁵ In : Rev. du Nord, XXXIII, 1951, blz. 18-28.

schrijfster aangewende methode : het komt ons namelijk voor dat het woord *hansa* in de verschillende Noordwest-Europese beschavingskringen niet dezelfde werkelijkheid dekt, en dat met een mogelijke filiatie in elke beschavingskring afzonderlijk moet rekening gehouden worden; daarenboven is de interpretatie die Mevr. Dochaerd van sommige teksten geeft o.i. onjuist.

In de hiernavolgende uiteenzetting zullen wij aandacht wijden aan de instelling die in Vlaanderen en aangrenzende gebieden *hansa* werd genoemd. We betrekken in ons onderzoek niet alleen Vlaanderen (in de uitgebreide zin, met inbegrip dus van Waals-Vlaanderen en Artesië), maar ook Valencijs, Middelburg, Mechelen en Antwerpen, alle steden die zeer dicht bij Vlaanderen waren gelegen, en die daarenboven in sociaal-economisch opzicht met de Vlaamse verwant waren of erdoor beïnvloed.

2. De Vlaamse hanze van Londen.

Wij beginnen het onderzoek met de Vlaamse hanze van Londen. Zij is weliswaar niet de oudste hanze die hier in aanmerking komt. Wij zijn echter over haar verreweg het best ingelicht, en het inzicht in het wezen der instelling dat zij ons verschaft zal voor het goed begrip van de bronnen tot de andere verhelderend werken.

Wat wij over deze hanze weten berust vrijwel uitsluitend op twee teksten, die de uitgevers vrij onnauwkeurig „statuten” hebben genoemd. Wel spreekt Hegel in verband ermede van „Weistum”¹⁶, en werd zijn voorbeeld later door anderen gevolgd¹⁷, doch het nodige voorbehoud omtrent hun betrekkelijke waarde als

¹⁶ K. HEGEL, *Städte und Gilden* (Leipzig 1891), II, blz. 185.

¹⁷ Zie daarover STEIN, *hansa*, blz. 103 en noot 3.

getuigenis werd nooit in voldoende mate gemaakt. Pirenne noemt de Latijnse tekst, die voor de oudste doorgaat, „une sorte de record des Yprois sur les usages de l'association”, en zegt van de Franse dat hij „émane des échevins de Bruges et possède par conséquent un caractère officiel”¹⁸. Deze laatste zinsnede is echter misleidend : men zou er uit kunnen afleiden dat deze tekst voor de leden van de hanze als bindend gold. Dat blijkt echter geenszins het geval te zijn : de Brugse schepenen zelf, van wie hij uitgaat, beschouwen hem weliswaar als een trouwe optekening van de gebruiken der hanze, verklaren zich echter bereid op de basis van deze redactie tot een discussie met de leden van de andere steden over te gaan¹⁹.

Bij de beoordeling van deze twee bronnen moet men de evolutie voor ogen houden die de hanze in de loop van de 13e eeuw onderging : zoals verder nog zal blijken, streefden de Bruggelingen naar een groter overwicht in de vereniging, terwijl ook de schepenen van Brugge zich meer en meer opwierpen als de verdedigers van de belangen der Brugse kooplieden. Tegen die groeiende Brugse hegemonie kwam er een verzet los, waarvan de Ieperlingen, de machtigste groep na de Bruggelingen, de spreekbuis waren. De Latijnse (Ieperse) en de Franse (Brugse) tekst zijn dus de neerslag van twee tegengestelde standpunten. Nauwkeurig kunnen we ze geen van beide dateren. Pirenne nam op goede gronden aan dat zij respectievelijk niet ouder zijn dan 1187 en 1241²⁰. Höhlbaum, die zich bij hem aansloot, wees er bovendien op, dat ze vrij wat jonger kunnen zijn : de

¹⁸ *Hanse flam.*, blz. 170.

¹⁹ Fr. § 12 : „Cou faisons nous eskevin de Bruges à savoir à tous ceaus ki apartiennent à la hanse, ke ce sunt li droit point ki apartiennent à la hanse. Et s'il i a chose trop grieve u trop legiere, nous le volons amender par le kemun conseil de vous tous.”

²⁰ *Hanse flam.*, blz. 171.

Latijnse plaatste hij in het eerste derde van de 13e eeuw, de Franse beschouwde hij als na 1252, wellicht zelfs kort vóór 1285, ontstaan²¹. In de inleiding tot een binnenkort te verschijnen nieuwe uitgave hopen wij aan te tonen dat zij hoogstwaarschijnlijk even oud zijn en uit het derde kwart van de 13e eeuw dagtekenen.

Over de datum van het ontstaan van de hanze leert dit alles ons intussen heel weinig²². Het is waarschijnlijk dat zij reeds omstreeks 1200 een interstedelijke groepering van kooplieden was geworden. In een vroeger stadium hebben er hoogstwaarschijnlijk een aantal afzonderlijke stedelijke hanzen bestaan, die met het oog op de handel op Engeland waren opgericht; zij kunnen worden vergeleken met die van Sint-Omaars, waarover verder, de enige op Engeland georiënteerde hanze die zelfstandig bleef en zich niet bij de algemene hanze aansloot. Hoe vroeg in de 12e eeuw deze oudere lichamen waren opgericht geworden, kan men alleen voor die van Sint-Omaars gissen²³.

In welke gebieden trad nu de Vlaamse Hanze van Londen op? De Latijnse statuten vermelden uitdrukkelijk Engeland, en in Engeland de steden Londen, Winchester en St. Ives; daarenboven maken zij gewag van niet nader omschreven Engelse en Schotse havens,

²¹ *Fl. Hanse*, blz. 174-175.

²² Een nauwkeurige *terminus ad quem* van het ontstaan schijnt op het eerste zicht een oorkonde van graaf Thomas voor Brugge, van Januari 1241, te verschaffen, waarin bepaald wordt dat een handwerker pas schepen kan worden, indien hij sedert jaar en dag zijn handwerk heeft verzaakt en de Londense hanze heeft verworven (HÖHLBAUM, *Fl. Hanse*, blz. 172. Tekst in WARNKÖNIG, II, I, Urk., blz. 98). De vermelding van de „Londense hanze” bewijst echter niet noodzakelijk het bestaan van de interstedelijke hanze. Het is goed denkbaar dat men van iemands „Londense hanze” sprak in de tijd van de stedelijke Brugse hanze, die de interstedelijke voorafging. In feite echter moet ook de interstedelijke ettelijke decennien ouder zijn dan 1241.

²³ Zie hierna, blz. 18.

waar de Londense hanze kon worden „gewonnen”²⁴. De Franse noemen alleen Engeland²⁵.

Waarschijnlijk kon men het lidmaatschap van de hanze *oorspronkelijk* alleen te Londen verwerven, met uitsluiting van andere plaatsen in Engeland of Schotland. Daar schijnt namelijk de uitdrukking *hansa londoniensis* op te wijzen, die hoofdzakelijk gebruikt werd om het lidmaatschap aan te duiden, niet alleen in de Latijnse „statuten”, maar ook in andere bronnen²⁶. De vereniging daarentegen heet in eerstgenoemde tekst: „hansa Flandrensiū, Brugensiū scilicet et illorum qui ad hansam illam pertinent”²⁷.

Naar luid van de Latijnse tekst kon men de hanze, behalve te Londen, ook winnen te Winchester, St. Ives en in sommige niet genoemde Engelse en Schotse

²⁴ Lat. blz. 81, § 2; 82, § 5.

²⁵ Fr., blz. 83, § 1; 84, §§ 5 en 6; 85, §§ 7, 9 en 11.

Sedert Vander Linden heeft men gemeend dat de Vlaamse Hanze van Londen ook bevoegd was voor de gebieden ten oosten van de Maas. Trots de gelijkenis met de gegevens voor Middelburg, Mechelen en Antwerpen (zie hierna) kan die opvatting niet worden gehandhaafd. Zij berustte op een zinsnede van de Latijnse tekst die moeilijk te ontcijferen is. Warnkönig had „ultra mensem” gelezen (blz. 81, § 2). Finot, die de passus op verzoek van Vander Linden collationeerde, zag er „ultra Meusam” in (VANDER LINDEN, *Gildes*, blz. 28). Na laatstgenoemde rekenden ook Pirenne (*Hanse fl.*, blz. 173), Höhlbaum (*Fl. Hanse*, blz. 157) en Stein (*hansa*, blz. 110) de landen beoosten de Maas tot het gebied van de Hanze. Maar deze enige vermelding klinkt uiterst vreemd en detoneert bij wat wij voor het overige van de vereniging weten. In de inleiding tot onze nieuwe uitgave van de „statuten” zullen wij deze zienswijze nader toelichten.

²⁶ Lat., blz. 81, § 1. Oorkonde van graaf Thomas (Jan. 1241), WARNKÖNIG, II, I, Urk., blz. 98. — Brugse stadsrekeningen GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inv. arch. Bruges*, IV, blz. 270-278. — Reglementen van de Brugse draperie: G. ESPINAS-H. PIRENNE, *Rec. doc. rel. à l'hist. de l'ind. drap. en Flandre*, I, o.a. blz. 351, r. 28: „Hen moet niemen say doen verwen, no ketel verwe in lakene no in saye sonder in garne, die sine ghebordichede niene hevet ende sine Loensce hanse” (1277-78).

²⁷ Lat., blz. 81. Reeds HÖHLBAUM, blz. 157, n. 1, verbeterde terecht de lezing „Brugensis” van de uitgaven in „Brugensium”.

havens²⁸. Uit de bewoordingen kan men evenwel afleiden dat de Ieperlingen zich in dit artikel te weer stellen tegen een aanspraak om de hanze nog elders te laten winnen²⁹. En inderdaad : de Franse tekst houdt vol dat dit ook in Vlaanderen kon gebeuren, en wel te Brugge³⁰. Maar dat was ongetwijfeld een gevolg van de evolutie in de hanze zelf, waarop we zo even zinspeelden.

De hanze was uit kooplieden van een groot aantal steden samengesteld. De Latijnse tekst noemt : *Brugge, Ieper, Diksmuide, Aardenburg, Rijsel, Oudenburg, Oostburg, Damme, Torhout, Sint-Winnoksbergen, Veurne, Doornik, Orchies, Belle, Poperinge*; daarenboven zinspeelt hij op nog andere steden, die hij niet bij name noemt, maar waarvan hij zegt dat zij een weekmarkt bezitten en daardoor gequalificeerd zijn om op een hanzevergadering, evenals de laatste tien hiervóór genoemde, door één „vinder” vertegenwoordigd te zijn³¹. De Franse tekst kent, behalve de hiervóór door ons cursief gedrukte namen, ook IJzendijke en Sint-Anna-ter-Muiden. Dit verschil kan men verklaren doordat geen van beide lijsten exhaustief beweert te zijn.

Over de werking van de hanze geven de teksten slechts fragmentarische inlichtingen. Zoveel is echter duidelijk — en daaraan is totnogtoe te weinig aandacht geschon-

²⁸ Lat., blz. 81, § 2; 82, § 5.

²⁹ Lat., blz. 84, § 5 : „Sciendum eciam quod nemo hansam suam lucrari potest, nisi ...”. — Stein, blz. 105-106, vertaalt *lucrari* door „ausüben”. Dat is volkomen willekeurig, en is Stein ingegeven door zijn opvatting, als zou Londen de *zetel* van de hanze zijn. Zie verder noot 107.

³⁰ Fr., blz. 85, § 9 : „Tout cil ki voelent hanse en Flandres waegnier, le puent gaaignier à Bruges tout en tel maniere com il le gaaigneroient en Engletiere ...”

³¹ Lat., blz. 82, § 3 : „... omnes alie ville, que ad hansam nostram pertinent, in quibus singulis septimanis forum conventuale tenetur, debent habere unum inventorem in omni pleno jure hanse, si invenire possint.” Reeds opgemerkt door Pirenne, blz. 170, n. 3.

ken — dat zij noch een bestendige leiding had noch een vaste zetel. In elke plaats waar Vlaamse kooplieden in Engeland of Schotland elkaar in voldoende aantal ontmoetten kon zij optreden om hun belangen te behartigen. In de daar gehouden vergaderingen³² werden de beslissingen getroffen door de *inventores* of *arbitres* die de kooplieden van de verschillende steden gerechtigd waren aan te stellen. Voor zover aanwezig, hadden, volgens de Latijnse tekst, de Bruggelingen recht op 8 vinders, de Ieperlingen op 4, die van Diksmuide, Aardenburg en Rijsel elk op 2, die van de andere steden elk op één³³. Volgens de Franse tekst moesten deze cijfers zijn : Ieper 4, Aardenburg 3, Diksmuide en Oudenburg elk 2, de andere kleine steden elk één, Brugge zoveel als alle andere samen³⁴. Het is duidelijk dat ook hier de Franse tekst verregaande Brugse aanspraken weerspiegelt.

De hanzegraaf moest steeds een Bruggeling zijn, dat erkent volmondig de Latijnse tekst³⁵. De Franse voegt er aan toe dat men geen hanzevergadering kan houden buiten de aanwezigheid van een Bruggeling, „om hanzegraaf te zijn, en die zijn Londense hanze gewonnen hebbe”³⁶. Dit schijnt er ook op te wijzen dat men met het oog op elke vergadering een hanzegraaf ad hoc aanstelde.

Nog duidelijker blijkt het tijdelijk karakter van de leiding uit wat gezegd wordt over de tweede gezaghebber van de hanze, de *scildraca*³⁷. In de literatuur

³² „In omni pleno jure hanse” (Lat., blz. 82, § 3); „sir à la hanse” (Fr., blz. 83, § 1); „hanseroit, hanser” (Fr., blz. 83, § 2); „en tous lius où on siet droite hanse” (Fr., blz. 83, § 3).

³³ Lat., blz. 82, § 3.

³⁴ Fr., blz. 83-84, § 3.

³⁵ Lat., blz. 82, § 3.

³⁶ Fr., blz. 83, § 1 : „S'il n'i a home de Bruges ki soit quens de la hanse et ki n'ait la hanse de Londres gaaigné.”

³⁷ Het woord schijnt wel oorspronkelijk te betekenen : „hij die het

heet het gewoonlijk zonder meer dat hij een Ieperling moest zijn ³⁸. In feite ging men volgens de Latijnse tekst bij zijn aanstelling aldus te werk : de Ieperlingen verkozen de *scildraca* onder de hunnen; was er slechts één Ieperling aanwezig, dan was hij van rechtswege benoemd; was er geen, dan kwam het ambt de Diksmuidenaars toe; bij ontstentenis van dezen, die van Aardenburg; daarna die van Rijsel ³⁹. Daaruit blijkt zonneklaar dat het ambt niet bestendig was, maar dat men op elke vergadering een *scildraca* moest aanstellen. De Franse tekst kent een gelijkaardige schikking; alleen is de volgorde hier : Ieper, Diksmuide, Aardenburg, Oudenburg ⁴⁰; er wordt nog aan toegevoegd dat ook wanneer geen enkel lid uit een van die vier steden aanwezig was, de vergadering toch mocht doorgaan, indien er althans een Bruggeling ter plaatse was (die dan blijkbaar als hanzegraaf optrad); men nam dan als *scildraca* „celui ki plus procains en fust”, blijkbaar een koopman uit een van de steden die recht hadden op één *arbitre* ⁴¹.

De Latijnse statuten lichten ons verder nog in over tweeërlei aangelegenheden die zich niet, zoals de vorige, in Engeland, maar in Vlaanderen afspeelen. Indien sommige goederen „residua fuerint vel arrestata” (wat hiermede bedoeld wordt is enigszins duister), dan moet de *scildraca* ze naar de eerstkomende Vlaamse jaarmarkt

schild draagt”. Het is blijkbaar een herinnering aan de tijd toen de kooplieden in karavaan reisden. In de tijd van de „statuten” heeft de *scildraca* een administratieve taak.

³⁸ PIRENNE, *Hanse fl.*, blz. 172. — STEIN, blz. 104. — HÖHLBAUM, blz. 169, voegt er weliswaar aan toe : „nur in Notfall fand eine Substitution für letzteres [Ypern] zunächst durch Dixmuiden statt.”

³⁹ Lat., blz. 82, § 3.

⁴⁰ Het is merkwaardig dat in beide teksten alleen die steden voor het ambt in aanmerking komen die meer dan één *inventor (arbitre)* in de vergadering hebben, behalve Brugge natuurlijk.

⁴¹ Fr., blz. 83, § 2. Dit telkens opnieuw aanstellen van een *scildraca* als het vereist is blijkt nog uit Fr., blz. 85, § 9.

brengen, waar hij ze moet „de consilio istorum (= de kooplieden van Brugge, Ieper, Diksmuide, Aardenburg en Rijsel) locare et disponere ad usum hanse”. Niet van alle vijf steden dienen kooplieden aanwezig te zijn, echter wel op zijn minst één van Brugge⁴². — Ook is er in de Latijnse tekst een procedure voorzien voor het geval iemand zijn lidmaatschap van de hanze betwist ziet. Het is daarbij duidelijk dat er geen geschreven optekening van de leden bestond : het bewijs moest op de eerstkomende jaarmarkt, of uiterlijk op de daaropvolgende, door getuigenis worden geleverd. Dit moest gebeuren vóór hanzeleden van de vijf hiervóór genoemde steden, voor zover aanwezig, en als getuigen moesten twee hanzeleden optreden, waaronder één uit een van die vijf steden⁴³.

Behalve dat we hier een bevestiging vernemen van de vooraanstaande positie der vijf steden die volgens de Latijnse tekst recht hadden op meer dan één vinder, en dat we hier duidelijk de afwezigheid van een gevestigde administratie voelen, zijn deze artikelen nog om deze reden belangrijk : de hanze blijkt weliswaar ook in het binnenland op te treden, maar uitsluitend tengevolge van haar bevoegdheid aan gene zijde van de zee, die primair blijft.

Ten slotte leren de twee teksten, zowel de Franse als de Latijnse, ons nog het volgende over de verhouding van de hanze tot de gilden : om lid te kunnen worden van de hanze was vereist, dat men vooraf lid zij van de *caritas* of *conflarie* (= confrérie), d.w.z. van het koopmansgild van zijn eigen stad, en daartoe het — zeer hoge — toegangsrecht van minstens één mark goud

⁴² Lat., blz. 82, § 5.

⁴³ Lat., blz. 82-83, § 6. Door de Franse tekst, blz. 85, § 9, wordt, voor de te Brugge gewonnen hanze (wat een nieuwigheid was), de optekening in een *brief* voorgesteld.

(of 10 mark zilver, voegt de Franse tekst er aan toe) hebbe betaald ⁴⁴. Uit de samenhang blijkt, dat, zo men niet lid van de hanze kan worden zonder van de plaatselijke *caritas* deel uit te maken, het omgekeerde wel degelijk mogelijk is. Bijgevolg kan de hanze niet worden beschouwd als een „federatie van gilden” ⁴⁵. Het alternatief dat Pirenne formuleert : „La hanse de Londres doit être considérée ... comme un agrandissement de la hanse de Bruges ou, plus exactement, comme une *fédération* de *gildes* urbaines sous la *présidence* de celle de Bruges”, zou ik verkiezen te vervangen door het volgende : ofwel een uitbreiding van de Brugse hanze, ofwel een *versmelting* van stedelijke *hanzen* waarin de Brugelingen het *overwicht* hadden ⁴⁶.

3. De Hanze van Sint-Omaars.

Sint-Omaars bezat een koopliedengild (*gilda*, ook wel eens *charitei*), dat minstens tot de jaren 1072-'83 opklom, en waarvan de statuten waarschijnlijk uit de laatste jaren van de 11e eeuw dagtekenen ⁴⁷. Het wordt in de 12e en de 13e eeuw bij herhaling vermeld ⁴⁸.

Daarenboven bestond er te Sint-Omaars een hanze. Het register van haar ontvangers, dat de jaren 1244 tot 1368 bestrijkt, is bewaard gebleven; vooraan zijn de statuten van de hanze opgenomen, die dus in 1244 of daarvoor zijn opgesteld ⁴⁹.

⁴⁴ Lat., blz. 82, § 5. — Fr., blz. 84, § 5.

⁴⁵ Zoals PIRENNE, blz. 171, het voorstelt, terwijl MEVR. DOEHAERD, blz. 27, het terecht ontkent.

⁴⁶ STEIN, blz. 107-108, spreekt zich voor de eerste mogelijkheid uit.

⁴⁷ Uitgave door G. ESPINAS en H. PIRENNE, in *Le Moyen Age*, 1900. De herdruk van deze uitgave in : *Les villes et les institutions urbaines*, II, blz. 189-192, is wegens de talrijke drukfouten onbruikbaar.

⁴⁸ A. GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au XIVe siècle* (Parijs 1877), blz. 272-282.

⁴⁹ GIRY, blz. 282-284; tekst van de statuten op blz. 413.

Vander Linden en Pirenne beschouwden gilde en hanze te Sint-Omaars als één zelfde instelling⁵⁰, Stein en Coornaert daarentegen, — en o.i. terecht —, als twee verschillende verenigingen, zoals ook vóór hen reeds Giry had gedaan⁵¹. Niet alleen wordt het gild nog in 1282 vermeld, lang nadat voor het eerst van de hanze sprake was. Bovendien echter verschijnen zij elk met hun typische trekken : het gild als uiting van de sociale saamhorigheid der kooplieden, de hanze als een lichaam ter bevordering van de handel in bepaalde buitenlandse gebieden; beide hebben zij hun statuten, die hemelsbreed van elkaar verschillen.

De statuten van de hanze, in 1244 of daarvóór, zeggen dat de hanze is opgericht door *li anchisour*, „de voorvaderen”⁵², wat wel op het midden van de 12e eeuw zou kunnen wijzen : opvallend in dat verband is inderdaad het feit dat Sint-Omaars in 1155 van Hendrik II in Engeland zijn eerste handelsprivilege ontving⁵³.

Toetreding tot de hanze was verplicht voor ieder koopman van Sint-Omaars die handel dreef in Engeland, Schotland en Ierland, of in de streken aan de overzijde van de Somme⁵⁴.

In verband met deze laatste richting lette men er op, dat het bedoelde gebied op een bepaalde afstand van de

⁵⁰ VANDER LINDEN, *Gildes*, blz. 32. — PIRENNE, *Comtes de la hanse de Saint-Omer*, blz. 185, 186, 187; *Villes de moyen âge*, blz. 406.

⁵¹ STEIN, blz. 67. — COORNAERT, blz. 228.

⁵² MEVR. DOEHAERD, blz. 22 en noot 21, ziet blijkbaar, ten onrechte, in *anchisour* een van *hansa* afgeleid woord, met de betekenis van : persoon die het hanzerécht heft. Zie echter : GODEFROY, *Dictionnaire de l'ancien français*, sub verbo *ancesor*.

⁵³ Tekst in GIRY, blz. 381. Voor de datum : HÖHLBAUM, blz. 159.

⁵⁴ „ke nus marcheans ne doit marcheander en Engleterre ne en Eſchoche ne en Irlande ne de la Somme, se il n'a se hanse.” Onjuiste interpretatie bij MEVR. DOEHAERD, blz. 26 : „[la Hanse de Saint-Omer] réunit les marchands de la ville et ceux de différentes localités du pays de la Somme, qui désirent être traités comme les bourgeois de Saint-Omer en Angleterre, en Ecosse et en Irlande.”

stad verwijderd is, en dat een bepaalde rivier als grens ervan wordt gedacht. We zullen nog verschillende dergelijke gevallen ontmoeten.

In sommige opzichten vertonen de statuten van deze hanze een grote gelijkenis met de teksten van de Vlaamse Hanze van Londen : hier zowel als ginds kocht hij, wiens vader reeds van de hanze deel uitmaakte, het lidmaatschap voor een geringer som dan de buitenstaander, en werden handwerkers en kleinhandelaars pas in de vereniging opgenomen nadat zij hun vroeger bedrijf hadden opgegeven.

Het kan dan ook bevreemden dat de hanze van Sint-Omaars zich niet bij de Vlaamse hanze heeft aangesloten. Of zag zij er misschien voordeel in afzijdig te blijven, omdat zij in Engeland reeds vroeger en in ruimere mate dan de hanzen van de andere Vlaamse steden bevoorrecht was? ⁵⁵

4. Hansa te Middelburg, Mechelen en Antwerpen.

De schaarse gegevens die op Middelburg, Mechelen en Antwerpen betrekking hebben vertonen een zekere gelijkenis, zodat we die drie steden samen kunnen bespreken. Voor Middelburg licht ons een oorkonde van graaf Floris V in (1271) ⁵⁶, voor Mechelen een privilege van de heer der stad, Wouter Berthout, ten gunste van het plaatselijk gild (1276) ⁵⁷, en voor Antwerpen een reglement van het lakengild (1308) ⁵⁸.

De oorkonde van Middelburg geeft aanleiding tot enige voorafgaandelijke opmerkingen. Zij betreft de

⁵⁵ HÖHLBAUM, blz. 159-161.

⁵⁶ Geciteerd volgens de uitgave van W. S. UNGER, *Bronnen tot de geschiedenis van Middelburg in den landsheerlijken tijd*, III, blz. 3-4 (RGP, 's Gravenhage 1931).

⁵⁷ Uitg. H. JOOSEN, *Rec. de doc. rel. à l'hist. de l'ind. drap. à Malines* (BCRH, XCIX, 1935, blz. 365-572), blz. 402-404.

⁵⁸ Uitg. in MERTENS en TORFS, *Gesch. v. Antw.*, II, blz. 560.

confraternitas mercatorum van die stad. Men heeft gemeend dat *confraternitas* hier synoniem van *hansa* was ⁵⁹, wellicht ten gevolge van een verkeerde interpunctie in de uitgave. Er staat namelijk te lezen : „Quicumque, paterna successione liber, confraternitatem istam acquirere voluerit in hoc oppido, quadraginta denarios usualis et legalis monete in Middelburg dabit comiti, hanse duos denarios”. Deze interpunctie is onaanvaardbaar : het betalen van het entreegeld van een koopliedenvereniging aan de graaf is in deze gewesten volkomen abnormaal. Leest men daarentegen : „... in Middelburg dabit, comiti hanse duos denarios”, dan wordt alles betekenisvol : „40 d. aan de confraternitas, 2 d. aan de hanzegraaf”. Dat is voor de hanzegraaf hetzelfde bedrag als in de Vlaamse hanze van Londen ⁶⁰. Maar dan verdwijnt ook *hansa* als zelfstandige benaming van een vereniging uit de oorkonde van Middelburg en blijft het woord alleen over in de uitdrukking *comes hanse* ⁶¹ (en in de afleiding *hansare*). Men mag zich dan terecht afvragen of de *confraternitas mercatorum* niet eenvoudig het koopliedengild van Middelburg is, dat tevens de functie van een hanzevereniging vervult.

Dat behoeft niet te bevreemden. We zien zowel te Mechelen als te Antwerpen het hanzerecht door en ten bate van het gild geïnd worden ⁶². Van een hanzevereniging is aldaar geen spraak.

Het enige onderscheid tussen Middelburg enerzijds, Mechelen en Antwerpen anderzijds is, dat in eerstgenoemde stad een hanzegraaf wordt vermeld die in de

⁵⁹ COORNAERT, blz. 229 : „En 1271, à Middelbourg, *hansa* désigne aussi bien que *confraternitas* la communauté des marchands — et le nom de gilde n'est pas cité.”

⁶⁰ Lat., blz. 81, § 1.

⁶¹ Deze uitdrukking komt een tweede maal in het stuk voor : „De omni autem emenda, que in confraternitate acciderit et que per formatores sive per comitem hanse ... non poterit coherceri...”

⁶² Zie noten 64 en 65.

confraternitas en in verband met het hanzerecht een bepaalde rol speelt.

Voor elk van de drie steden wordt bepaald dat wie handel drijft in bepaalde buitenlandse gebieden *hansa* verschuldigd is. In de drie gevallen geldt dit met name voor het gebied ten oosten van de Maas.

- Middelburg : a) ten oosten van de Maas;
 b) ten westen van het Zwin (het graafschap Vlaanderen buiten beschouwing gelaten) ⁶³.
- Mechelen : a) aan de overzijde van de Maas;
 b) aan de overzijde van de Schelde ⁶⁴.
- Antwerpen : aan de overzijde van de Maas ⁶⁵.

Te Middelburg genoten de zonen van de leden der *confraternitas*, zoals die van de leden der Vlaamse Hanze van Londen en van de Hanze van Sint-Omaars, een voorkeurtarief tegenover de zonen van niet-leden. Te Antwerpen betaalden de leden van het gild minder dan de niet-leden. Te Mechelen waren, naar het schijnt, de leden van het gild geen hanzerecht verschuldigd; de andere Mechelse kooplieden waren er wel degelijk aan onderworpen; de volders, wevers en andere ambachtslieden van dezelfde rang schrikte men af door hun een verdubbeld bedrag op te leggen.

⁶³ „Quicunque duas mercas Hollandie vel amplius valens de foro ad forum attulerit ex parte orientali der Mase vel ex parte occidentali den Zwene, terra Flandrie excepta, debet hansari.” PIRENNE, *Hanse fl.*, blz. 162, n. 4, heeft hier verkeerdelijk begrepen dat de *vreemde* kooplieden te *Middelburg hansa* moesten betalen (behalve dan de Vlamingen).

⁶⁴ JOOSEN, blz. 403, § 3 : „... si quis burgensis non confrater dicte gulde tamquam mercator ultra Mosam perrexerit, persolvat hansam ... Et qui ultra Scaldam perrexerit tanquam mercator solvet ...”

⁶⁵ „Voordane so wie die lakene voeren doet over Mase, die in den gulde nyet en es ... sal ghelden die hanze ter gulden boef ...”

In de Mechelse bron is het hanzerecht voor het gebied over de Maas in Keulse munt, voor het gebied over de Schelde (Vlaanderen, Engeland) in sterling-munt uitgedrukt. Dit schijnt er op te wijzen dat het hanzerecht niet te Mechelen werd geïnd, maar in de twee genoemde gebieden zelf.

5. De Gentse Hanze.

We kunnen nu overgaan tot de verklaring van sommige teksten die totnogtoe tot uiteenlopende interpretaties aanleiding gaven. Bedoeld zijn de bekende oorkonden van Willem Clito voor Sint-Omaars (1127)⁶⁶, en van Filips van de Elzas voor Nieuwpoort (1168)⁶⁷, Damme (1180)⁶⁸ en Biervliet (1183)⁶⁹.

Pirenne besprak deze teksten naar aanleiding van de theorie van Mayer, en gaf als zijn opvatting te kennen: „Interrogés sans idée préconçue, les textes nous apprennent que la *hansa* est une prestation exigée par les marchands d'une ville des marchands étrangers qui fréquentent le marché de cette ville”⁷⁰. De vier ge-

⁶⁶ Willem Clito, 14 April 1127: „Quisquis eorum ad terram imperatoris pro negotiatione sua perrexerit, a nemine meorum hansam persolvere cogatur.” Uitg. G. ESPINAS, *Le privilège de Saint-Omer de 1127*, (Revue du Nord, XXIX, 1947, blz. 46, art. 6).

⁶⁷ Filips van de Elzas, 1168: „Voluntas etiam mea est et precipio ut consuetudini, quam negociatores mei hansam vocant, non subjaceant, et ubicumque burgenses meos (*lees, zoals bij Warnkönig*: mei eos) invenerint, ab eis hansam non exigant.” L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, blz. 151.

⁶⁸ Filips van de Elzas, 1180: „Voluntas etiam mea est, ut consuetudini quam negociatores mei hansam vocant nusquam subjaceant, unde et omnibus mercatoribus et burgensibus terre nostre arctius inhibeo, ne quis eorum burgensibus meis de Dam ubicumque terrarum eos invenerit hansam exigat”. L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées dans le Franc de Bruges*, Brussel 1890-'93, II, blz. 165.

⁶⁹ Filips van de Elzas, 1183: zelfde tekst als voor Nieuwpoort. *Id., Ib.*, I, blz. 523.

⁷⁰ *Hanse fl.*, blz. 165-166.

noemde teksten zouden dus betekenen dat het de Vlaamse kooplieden verboden was *in hun eigen steden* hansa te heffen van de kooplieden van Sint-Omaars, Nieuwpoort, Damme of Biervliet. Stein verdedigde daarentegen de opvatting dat bedoelde heffing weliswaar van Vlaamse kooplieden uitging, doch dat zij dit recht in het buitenland inden, met name in Duitsland ⁷¹. Coornaert ⁷² en Mevr. Doehaerd ⁷³ sloten zich weer bij Pirenne aan. Naar onze mening had Stein het bij het rechte eind.

Willem Clito verbiedt inderdaad, volgens de keure van 1127, zijn onderdanen *hansa* te eisen van een lid van het gild van Sint-Omaars dat zich naar *het keizerrijk* heeft begeven. In de privileges voor Nieuwpoort en voor Biervliet, waarvan de tekst volkomen identiek is, verbiedt Filips van de Elzas zijn (andere) burgers *hansa* te eisen van de burgers van deze steden, „ubicumque eos invenerint”; en in het stuk voor Damme, dat er sterk mee verwant is, doch enigszins nadrukkelijker geformuleerd, spreekt hij van „ubicumque terrarum”. Dit sluit Vlaanderen wel niet formeel uit, maar het spreekt van zelf dat de graaf zich anders zou hebben uitgedrukt indien hij in de eerste plaats de markt van zijn eigen steden had bedoeld. Leest men de tekst onbevangen, dan begrijpt men dat de steller aan gebieden buiten het graafschap heeft gedacht, en daarvoor komt dan in de eerste plaats het keizerrijk in aanmerking, dat in het privilege voor Sint-Omaars uitdrukkelijk is genoemd.

Herinneren we ons nu, dat we in Engeland en Schotland reeds een heffing van *hansa* door de Vlaamse hanze van Londen kennen, dat de hanze van Sint-Omaars evenzo handelde tegenover de handelaars die zich naar de Britse Eilanden of naar de streek bezuiden de Somme

⁷¹ *hansa*, blz. 57-58.

⁷² *Ghildes*, blz. 225-226.

⁷³ Blz. 20 en noot 13.

begaven, en dat bovendien de leden van het koopliedengild van Mechelen tegenover hun stadgenoten hetzelfde deden, o.a. ten oosten van de Maas, dan ligt het voor de hand dat we hier nogmaals voor een gelijkwaardige handelwijze staan. Het enige verschil is, dat in het geval van Sint-Omaars, Nieuwpoort, Damme en Biervliet de heffing geschiedde ten koste van *niet*-stadgenoten, wat door de graaf als een misbruik werd beschouwd, en derhalve verboden.

Welk is nu het gebied van het keizerrijk waarin zich in de 12e eeuw dergelijke voorvallen hebben afgespeeld? Ongetwijfeld de streek beoosten de Maas, in verband waarmede later nog de kooplieden van Middelburg, Mechelen en Antwerpen van hun stadgenoten *hansa* eisten, anders gezegd het Rijnland, het enige deel van Duitsland buiten de Nederlanden waarheen zich in de 12e eeuw een actieve handel van de Vlamingen richtte.

De Vlaamse burgers die hun landgenoten van de vier genoemde steden lastig vielen waren buiten twijfel de Gentenaars. *Zij* stonden in de handel op het Rijnland op het voorplan⁷⁴, *zij* hadden een hanze gevormd, reeds door een tekst van 1199 bekend, *hun* werd toen juist verbod opgelegd „iemand tot aansluiting te dwingen, behalve hen die wonen binnen de vier poorten van Gent of die tot de burcht van de graaf behoren”; ten slotte dient nog opgemerkt dat de tekst waarin ons dat wordt medegedeeld voor de leden van de Gentse hanze een voorkeurtarief voorziet in de tol van Dendermonde, d.w.z. *op de rivierweg van Gent naar het Rijnland*⁷⁵.

⁷⁴ Zie daarover vooral : W. STEIN, *Der Streit zwischen Köln und den Flandern um die Rheinschiffahrt im 12. Jahrhundert* (Hans. Gesch., 1911, blz. 187-213).

⁷⁵ WARKÖNIG-GHELDOLF, III, blz. 246, 248. Een tweede vermelding van de Gentse hanze, ditmaal in verband met Valencijn (1286), komt voor in : L. DEVILLERS, *Cart. des cens et rentes dus au comte de Hainaut*, II, blz. 10. Mijn hartelijke dank aan Dr C. Wyffels, die mij op deze passus wees.

Onze voorstelling sluit dus als een bus, terwijl de opvatting als zou de hier bedoelde *hansa* in *Vlaamse* steden zijn geheven niet alleen bezwaarlijk met de context in overeenstemming is te brengen, maar daarenboven geenszins strookt met wat de andere Vlaamse bronnen ons over het hanzerecht leren.

6. De hanseurs van Valenciijn.

Een tekst die de historici veel hoofdbrekens heeft gekost heeft betrekking op Valenciijn. Bedoeld zijn de statuten van het koopliedengild van die stad. Zij bestaan uit drie delen, waarvan de oudste twee (§§ 1-20 en 21-41) in de jaren 1050-'70 thuishoren, terwijl het derde (§§ 42-69) een aantal bepalingen omvat die waarschijnlijk met tussenpozen van telkens enige jaren zijn ontstaan, maar toch blijkbaar alle vóór het midden van de 12e eeuw zijn opgetekend. De tekst is echter niet in de oorspronkelijke Latijnse versie bewaard gebleven, wel in een blijkbaar laat-dertiende eeuwse Romaanse vertaling, wat de betrouwbaarheid natuurlijk enigszins in het gedrang brengt ⁷⁶.

Deze statuten vertonen een grote gelijkenis met die van het gild van Sint-Omaars, o.a. waar ze orde pogen te brengen in de drinkgelagen van de gildebreeders. Zij wijken er echter ook van af, doordat zij veel meer aandacht schenken aan de handelsbedrijvigheid.

Op twee plaatsen gewaagt de tekst van *hanseurs*, met name in § 34 (tweede deel) en in § 65 (derde deel). Zij luiden respectievelijk als volgt :

§ 34 : „S'auscuns a compaignie avoecq hanseurs, u

⁷⁶ Uitg. bij H. CAFFIAUX, *Mémoire sur la charte de la frairie de la halle basse de Valenciennes (XIe et XIIe siècles)* (Mém. soc. nat. ant. France, 4e s., VIII, 1877, blz. 1-41). Opnieuw uitgegeven door H. CAFFIAUX, in CH. FAIDER, *Coutumes du pays et comté de Hainaut*, III (Brussel 1878), blz. 314-325.

voelle faire hanseur entrer en nostre caritet, il l'amendra au prouvost de V s." 77

§ 65 : „S'aucuns des Frères hansèche aucun hanseur au market mains que de V s ... (leemte).” 78

Pirenne was enigszins aarzelend in zijn interpretatie. Een eerste maal noemde hij de *hanseurs* leden van een vreemd gild, verder beschouwde hij hen eerder als leden van een interstedelijke hanze, en in een derde passus waagde hij de veronderstelling dat ze tot de Vlaamse hanze van Londen behoorden 79. Uit de samenhang blijkt dat volgens Pirenne de leden van het gild de *hanseurs* te Valencijn zelf ontmoetten.

Stein dorst er zich niet over uitspreken of met de *hanseurs* van § 34 kooplieden van Valencijn dan wel vreemdelingen zijn bedoeld; in die van § 65 daarentegen zag hij beslist vreemdelingen. Met de interpretatie van dit laatste artikel wist hij echter geen raad. § 34 verklaarde hij aldus : de leden van de caritas (gild) wilden zich aan de *hansa*-dwang onttrekken 80.

Volgens Coornaert waren de *hanseurs* vreemdelingen, die door de leden van het gild verplicht werden te Valencijn *hansa* te betalen om aldaar op de markt handel te mogen drijven 81.

Geen enkele dezer verklaringen komt ons aanvaardbaar voor.

De sleutel tot de interpretatie biedt o.i. de uitdrukking „au markiet” in § 65. Zij verschijnt reeds een eerste maal in de statuten, met name in § 8, waar de gildeleden

77 CAFFIAUX, blz. 33.

78 CAFFIAUX, blz. 40.

79 *Hanse fl.*, blz. 159, 169, 171. Dit laatste is reeds om deze reden moeilijk aanvaardbaar, dat de Vlaamse Hanze van Londen alleen bevoegd was voor de handel op Groot-Brittanië.

80 STEIN, blz. 60-62.

81 COORNAERT, blz. 227.

verbod wordt opgelegd zich *zonder wapens* „au markiet” te begeben ⁸². Pirenne wees er zeer terecht op dat hier onmogelijk sprake kan zijn van de markt van Valenciën, maar noodzakelijkerwijs van een vreemde markt ⁸³. Ten overvloede kan men nog op de samenhang met de volgende twee paragrafen wijzen, die betrekking hebben op de handelsreizen door de gildebroeders ondernomen ⁸⁴. Men houde er ten slotte ook rekening mede dat „au markiet” een vertaling is van een Latijnse uitdrukking, die alleen maar „ad mercatum” kan geluid hebben, en dat het bepalend lidwoord begrepen in „au” een willekeurige interpretatie van de vertaler vertegenwoordigt. Indien echter in § 8 met „au markiet” een vreemde markt bedoeld is, dan moet dat eveneens het geval zijn in § 65. In de hele tekst is er trouwens nergens sprake van handelsverrichtingen te Valenciën zelf, wel voortdurend van het optreden van de gildeleden buiten de stad ⁸⁵.

In de tweede plaats verdient in § 65 het woord *hansèche* onze aandacht. Het is een vorm van het werkwoord *hanser* (Lat. : *hansare*), dat we door de teksten voor Sint-Omaars en voor Middelburg kennen in de betekenis van door iemand „*hansa* doen betalen” ⁸⁶. Het bedrag 5 s. ⁸⁷ is, treffend genoeg, hetzelfde als het in de Vlaamse hanze van Londen van de erfe-

⁸² § 8 : „Quiconque ira au markiet sans armures, chest assavoir sans cotte de fier, u sans arch à XII sayettes et piles, li autres prendront de li le valeur de XII d.”

⁸³ *Hanse fl.*, blz. 166, n. 4.

⁸⁴ § 9 : „Qui va sans armures, s’il rent XII d. par loy, li carités ara le loy et chil qui seront *en le voie* aront les XII d.”

§ 10 : „Après che que li Frère seront *issu ensamble de cheste ville*, li uns demeureche avoecq l’autre tout partout u besoins sera ...”

⁸⁵ §§ 8, 9, 10, 20, 43, 44, 45, 69.

⁸⁶ GIRY, *Saint-Omer*, blz. 413 : „Et nus ne doit marcheander de avoir de home se il n’est *hansés*” (hier kan ook bedoeld zijn dat voor de goederen *hansa* moet betaald). — Voor Middelburg zie noot 63.

⁸⁷ Niet 5 d., zoals bij Mevr. DOEHAERD, blz. 23, n. 29.

lijke leden geëiste minimum-bedrag van het hanzerecht ⁸⁸.

Op grond van deze vaststellingen lijkt het ons niet gewaagd § 65 aldus te vertalen : „Indien een van de broeders op een vreemde markt een *hanseur hansa* doet betalen (letterlijk : iemand door hem hansa te doen betalen tot hanseur maakt) voor een bedrag van minder dan 5 s. ...”. Volgde dan de sanctie, die we niet meer kennen.

Wat § 34 betreft, hij verbiedt de gildeleden „compaignie” te hebben met de *hanseurs* (d.i. blijkbaar met hen een handelsgezelschap te vormen), alsook te trachten hen in het gild te doen opnemen.

Men moet zich dan die *hanseurs* in de eerste plaats voorstellen als kooplieden van Valencijs, die geen deel mochten uitmaken van het gild. De statuten gewagen inderdaad in § 41 bis III van een dergelijke mogelijkheid ⁸⁹. Zij moesten echter wel hanzerecht betalen en werden daarom *hanseurs* geheten.

De toestand te Valencijs doet dan sterk denken aan die te Middelburg, te Mechelen en te Antwerpen in de 13e eeuw en in het begin van de 14e. Ook daar eiste het gild *hansa* van de kooplieden die het niet in zijn schoot opnam, maar die evenals de gildeleden in vreemde gebieden handel dreven.

7. De Hanze der XVII steden.

Over deze hanze, die, zoals reeds gezegd, lang met de Vlaamse Hanze van Londen werd verward, is men zeer slecht ingelicht. Het eerste stellig bericht is van 1230. Men kent de steden die er ca. 1250 deel van uitmaakten;

⁸⁸ Lat., blz. 81, § 1; Fr., blz. 84, § 4.

⁸⁹ „... tous les marcheans de cheste ville et de le pourçainte de cheste ville qui point ne sont en notre caritet...”

zij waren toen ten getale van 22, terwijl er bij de aanvang natuurlijk 17 moeten geweest zijn. Men mag aannemen dat zij ca. 1200 vaste vorm had aangenomen; er is in elk geval een aanwijzing dat dit in 1185 nog niet het geval was. Haar bloeitijd schijnt tussen 1225 en 1300 te hebben gelegen ⁹⁰.

Omstreeks 1250 waren kooplieden bij haar aangesloten uit tien steden van Vlaanderen (waarbij ook Doornik is gerekend) en Artesië, twee van Ponthieu, vier van Vermandois, twee van Champagne, benevens Reims, en drie steden van Neder-Lotharingen. Hoofddoel schijnt geweest te zijn een gezamenlijk optreden van de kooplieden uit het Noorden op de jaarmarkten van Chamliagne te bevorderen. Meestal spreken de teksten van „de XVII steden”, hoogst zelden van „de Hanze der XVII steden” ⁹¹.

Nergens vindt men enige inlichting over een eventueel hanzerecht, noch over de andere voorwaarden van het lidmaatschap, noch over de inrichting of de leiding van de hanze. Voor ons onderzoek levert zij dan ook nageenog geen bruikbare gegevens op.

8. De Hanzegraven.

In verschillende steden van Vlaanderen en aangrenzende gebieden vindt men hanzegraven vermeld, soms in teksten die op een hanze betrekking hebben, soms ook in steden waar ons geen ander spoor van een hanze bekend is.

We spraken reeds van de hanzegraaf van de Vlaamse

⁹⁰ H. LAURENT, *La draperie des Pays-Bas en France et dans les pays méditerranéens (XIIe-XVe siècle)* (Parijs 1935), blz. 86-95. Zie ook, van dezelfde auteur: *Nouvelles recherches sur la Hanse des XVII villes* (Le Moyen Age, 1935, 3e s., VI, blz. 81-94).

⁹¹ LAURENT, blz. 93 en noot 2. — MEVR. DOEHAERD, blz. 27, n. 44, spreekt van „les statuts de la Hanse des 17 villes”, met verwijzing naar Livre Roisin. Bedoeld zijn de aldaar door Brun-Lavainne afgedrukte Franse „statuten” van de Vlaamse Hanze van Londen.

hanze van Londen en van de Middelburgse hanzegraaf. Eerstgenoemde moest, volgens de twee reeksen „statuten” steeds een Bruggeling zijn. De Latijnse tekst kende hem slechts een toeslag van 2 d. toe op het hanzerecht van de nieuwe leden ⁹², terwijl in de Franse de *scildraca* dit bedrag opstreek ⁹³. Men mag uit het verband van de teksten afleiden dat hij de hanzevergaderingen voorzat, maar elke nadere aanwijzing omtrent zijn bevoegdheid ontbreekt.

De Middelburgse hanzegraaf was een ambtenaar van de *confraternitas mercatorum* (blijkbaar het kooplieden-gild) van die stad. Hij ontving, zoals zijn Brugse collega in de tijd van de Latijnse „statuten”, een toeslag van 2 d. op het hanzerecht van 5 s. die de vereniging toekwam. Hij had mede opdracht de boeten te innen die de leden van de *confraternitas* waren opgelegd ⁹⁴.

Te Sint-Omaars worden ons pas hanzegraven genoemd in verband met een reeds geëvolueerde toestand. In het reglement van 1244 heet het hoofd van de hanze er nog *doïen*. Andere bronnen noemen hem *maieur* ⁹⁵. In de jaren 1316-'17 tot 1318-'19 worden er telkens twee *comtes du hanse*, *comites mercatorum super hansam* of *comites hanse* vermeld. Zij werden in de registers van de vernieuwing der wet ingeschreven, onmiddellijk na de schepenen en de gezworenen. Pirenne achtte het waarschijnlijk dat zij toezicht uitoefenden op de laken-nijverheid ⁹⁶ en door de schepenen werden benoemd ⁹⁷.

⁹² Lat., blz. 81, § 1, 2.

⁹³ Fr., blz. 84, § 4. Een verkeerde lezing van Warnkönig deed totnogtoe geloven dat de 5 s. voor de hanzegraaf bestemd waren.

⁹⁴ HÖHLBAUM, *Hans. Urkund.*, I, blz. 245.

⁹⁵ GIRY, *Saint-Omer*, blz. 282.

⁹⁶ Dat deed ook de Brusselse hanzegraaf : STALLAERT, s. v. hanzegreve : „Ende dat mach de gulde besueken ende de hansgreve alse dicke als men wilt” (1365).

⁹⁷ PIRENNE, *Comtes de la hanse de Saint-Omer*.

Dat lijkt ons voor de 14e eeuw aanvaardbaar; in de 13e echter, althans volgens het reglement van uiterlijk 1244, schijnt de *doïen* eerder een hoofd van de hanze te zijn in de aard van de Brugse hanze-graaf ⁹⁸.

Ook te Rijsel waren er hanzegraven, en wel ten getale van vier. In 1235, wanneer we ze voor het eerst vermeld vinden, zijn zij stadsambtenaren, die een deel van het beheer van de stadsfinanciën in handen hadden ⁹⁹. Het is een vreemd geval : op dat ogenblik waren Rijselse kooplieden aangesloten zowel bij de Vlaamse Hanze van Londen als bij de Hanze der XVII steden. Men kan zich daarbuiten moeilijk nog een derde hanze voorstellen. Was er vroeger een zelfstandige Rijselse hanze geweest, waarvan zij de hoofden waren ? Is de titel op een stedelijk ambt overgegaan, toen die hanze in een interstedelijke hanze was opgegaan ? Op al die vragen moeten we helaas het antwoord schuldig blijven.

Ten slotte zijn er ook nog de Oudenaardse „heinsgraven”. Zij worden in de keure van de draperie (1338) ¹⁰⁰ vermeld, en blijken dan stedelijke ambtenaren te zijn, belast met het toezicht en de rechtspraak in verband met de handel der Oudenaardse kooplieden, hoofdzakelijk op de vijf jaarmarkten van Vlaanderen (Ieper, Brugge, Torhout, Rijsel en Mesen), alsook op die van Doornik. Overigens kent men te Oudenaarde geen hanze, en het zou verwonderlijk zijn indien er aldaar in de 13e eeuw een instelling had bestaan in de aard van de Vlaamse Hanze van Londen, die van Sint-Omaars of die van Gent. Alles schijnt er immers op te wijzen dat de export van Oudenaards laken buiten de grenzen van het

⁹⁸ GIRY, *Saint-Omer*, blz. 413.

⁹⁹ VANDER LINDEN, *Gildes*, blz. 33.

¹⁰⁰ PIRENNE, *Hanse fl.*, blz. 178-179, n. 3. De teksten thans ook in ESPINAS-PIRENNE, *Rec. ind. drap.*, I, blz. 273-279, nrs. 60, 95-99, 101-102.

graafschap van zeer jonge datum is. De oudste vermelding die we kennen komt in het toltarief van Parijs van 1296-'97 voor¹⁰¹. Nergens vindt men een spoor in het buitenland van een Oudenaards koopman vóór de 14e eeuw. We aarzelen dan ook, in tegenstelling met Pirenne, uit het bestaan van heinsgraven tot dat van een Oudenaardse hanze te concluderen.

Ook de voorbeelden van Rijsel en van Middelburg, waar een dergelijke conclusie geenszins gewettigd is, manen tot voorzichtigheid.

9. Overzicht van de bereikte resultaten.

Kooplieden van de hiernavolgende steden hebben

Vermoe- delijke tijd van ontstaan	Steden	Bezocht gebied
11e eeuw	Valencijn	?
12e eeuw	Gent	Rijnland
12e eeuw	Sint-Omaars	a) Engeland, Schotland, Ierland b) bezuiden de Somme
± 1200	Vlaamse en Noord-Franse steden van de Hanze der XVII steden	Jaarmarkten van Champagne
± 1200	Steden van de Vlaamse Hanze van Londen	Engeland en Schotland
13e eeuw	Middelburg	a) beoosten de Maas ¹⁰² b) bezuiden het Zwin (Vlaanderen uitgezonderd)
13e eeuw	Mechelen	a) beoosten de Maas b) bewesten de Schelde
begin 14e eeuw	Antwerpen	beoosten de Maas

¹⁰¹ LAURENT, *Draperie*, blz. 133, 212.

¹⁰² Dat „beoosten de Maas” en „Rijnland” hetzelfde betekenen, blijkt uit WARNKÖNIG-GHELDOLF, II, blz. 490: „Et se uns marcans de Gant acate vin dela le Meuze”.

hanzerecht geheven en (of) een hanzevereniging opgericht met het oog op de handel in een buitenlands gebied.

In elk van deze gevallen was het gebied waar hanzerecht werd geheven en (of) de hanzevereniging actief optrad, gescheiden van de eigen stad door de zee of door een strook grondgebied, waar de kooplieden niet aan het hanzeregime waren onderworpen.

De heffing van hanzerecht stelt men vast voor : Valencijn, Gent, Sint-Omaars, de Vlaamse Hanze van Londen, Middelburg, Mechelen, Antwerpen.

Voor de volgende steden is het zeker of waarschijnlijk dat dit recht ook in het bewuste buitenlands gebied werd geheven : Valencijn, Gent, Sint-Omaars (misschien ook te Sint-Omaars zelf), Vlaamse Hanze van Londen (later ook te Brugge), Mechelen (waarschijnlijk), Antwerpen (waarschijnlijk) Voor Middelburg daarentegen is dit vrij onzeker.

Het hanzerecht bedroeg te :

Valencijn : minstens 5 s.;

Sint-Omaars :

- a) 6 s. sterl. (+ 3 s. 4 d. sterl. *hopringhe*) voor zonen van leden;
- b) 10 s. sterl. (+ 6 s. 8 d. sterl. *hopringhe*) voor zonen van niet-leden;

Vlaamse Hanze van Londen :

- a) 5 s. sterl. (+ 2 + 1 d. sterl.) voor zonen van leden;
- b) 30 s. sterl. (+ 2 + 1 d. sterl.) voor zonen van niet-leden.

Middelburg : 40 d. (+ 2 d.);

Mechelen :

- a) 6 s. 4 d. colon. (beoosten de Maas) of 6 s. 8 d. sterl. (bewesten de Schelde) } voor kooplieden niet-leden van het gild;
- b) 12 s. 8 d. colon. (beoosten de Maas) of 13 s. 4 d. sterl. (bewesten de Schelde) } voor volders, wevers, enz.

In de volgende gevallen staat het vast, of is het althans waarschijnlijk, dat de heffing van het hanzerecht ook werkelijk verband hield met de oprichting van een hanzevereniging : Gent, Sint-Omaars, Vlaamse Hanze van Londen. Voor Valencijs is dit mogelijk; voor Middelburg, Mechelen en Antwerpen was het blijkbaar niet het geval : daar nam het gild de taak van de hanzevereniging waar.

Voor de Hanze der XVII steden bezitten we geen inlichtingen aangaande de heffing van een hanzerecht.

In een paar gevallen ontstonden interstedelijke hanzen hetzij door federatie van plaatselijke hanzen, hetzij door uitbreiding van een stedelijke hanze tot kooplieden van andere steden (Hanze der XVII steden, Vlaamse Hanze van Londen). Een voorbeeld van niet geslaagd streven in laatstgenoemde zin vormt de Gentse Hanze.

Hanzegraven, als hoofden van een hanzevereniging, troffen we aan te Sint-Omaars en in de Vlaamse Hanze van Londen. Uit de vermelding van hanzegraven te Middelburg, te Rijsel en te Oudenaarde kon echter niet met zekerheid of zelfs met waarschijnlijkheid tot het bestaan van hanzeverenigingen in die steden worden geconcludeerd.

Gild en hanze waren in principe niet identiek. Dit blijkt in verschillende steden. Te Valencijs waren de *hanseurs*, die misschien door het betalen van het hanzerecht in een hanzevereniging waren opgenomen, niet tot het gild toegelaten. Te Sint-Omaars is het duidelijk dat het gild en de hanze naast elkaar bestonden. In de Vlaamse Hanze van Londen was lidmaatschap van het plaatselijk gild voorwaarde om, mits een nieuw entreegeld, tot de hanze te worden toegelaten; men kon dus ook lid zijn van het gild van zijn eigen stad zonder tot de

hanze te behoren. Te Middelburg, te Mechelen en te Antwerpen, waar blijkbaar geen eigenlijke hanzeverenigingen bestonden, hief in elk geval het gild een hanzerecht (ook) van niet-gildeleden.

Het was een vrij verspreide strekking de handwerkers uit de hanze te weren : voor de hanze van Sint-Omaars en voor de Vlaamse Hanze van Londen vernemen we althans uitdrukkelijk dat uitoefening van een handwerk of van een kleinhandel onverenigbaar was met het lidmaatschap. (Hetzelfde geldt voor de *confraternitas* van Middelburg). De Mechelaars sloten de handwerkers niet formeel uit van de buitenlandse handel, maar maakten het voor hen feitelijk onmogelijk door van hen een verdubbeld hanzerecht te eisen.

Hanzerecht en hanzevereniging waren met het oog op de buitenlandse handel ontstaan. In verband met haar — primaire — rol in de vreemde kwam het echter ook voor dat de vereniging — secundair — binnen de grenzen van het eigen land als zodanig optrad. Dat gold voor de Vlaamse Hanze van Londen met het oog op de zorg voor de in Engeland „achtergebleven of gearresteerde” goederen, over wier bestemming op de eerstvolgende Vlaamse jaarmarkt moest worden beslist; dat geldt ook voor de Gentse Hanze, die voor haar leden begunstingen verwierf op de Schelde te Dendermonde en te Valenciën.

Ten slotte nog een overzicht van de verschillende betekenissen van *hansa* en zijn afleidingen, voor zover zij in de bronnen voor Vlaanderen en aangrenzende gebieden voorkomen :

Valenciën :

hanseur (Fr.) : persoon op wie hanzerecht wordt gegeven;
misschien ook : lid van hanzevereniging.

hanser (Fr.) (overgankelijk) : op iemand hanzerecht heffen.

Gent :

hansa (Lat.) : hanzevereniging

hansa (Lat.) : hanzerecht.

Sint-Omaars :

hanse (Fr.) : hanzevereniging

hanse (Fr.) : lidmaatschap van hanzevereniging

hanser (Fr.) (overgankelijk) : hanzerecht heffen op.

Vlaamse Hanze van Londen :

hanse (Lat.), *hanse* (Fr.) : hanzevereniging

hansa (Lat.), *hanse* (Fr.), *hanse* (Ned.) : lidmaatschap van hanzevereniging

hanse (Fr.) : hanzerecht

hanse (Fr.) : vergadering van hanzevereniging

hanser (Fr.) (onovergankelijk) : vergadering van hanzevereniging houden.

Hanze der XVII steden :

hanse (Fr.) : hanzevereniging.

Middelburg :

hansa (Lat.) : hanzevereniging (alleen in *comes hanse*)

hansare (Lat.) (overgankelijk) : hanzerecht heffen op.

Mechelen :

hansa (Lat.) : hanzerecht.

Antwerpen :

hanze (Ned.) : hanzerecht.

Samenvattend :

hansa (Lat.), *hanse* (Fr.), *hanze* (Ned.) :

1. hanzerecht
2. hanzevereniging
3. vergadering van hanzevereniging
4. lidmaatschap van hanzevereniging.

hansare (Lat.), *hanser* (Fr.) :

1. (overgankelijk) : hanzerecht heffen op.
2. (onovergankelijk) : vergadering van hanzevereniging houden.

hanseur (Fr.) :

persoon op wie hanzerecht wordt geheven; misschien ook : lid van hanzevereniging.

10. Synthetisch beeld van de hansa in Vlaanderen en aangrenzende gebieden.

De actieve handel van de steden in Vlaanderen en in het Scheldegebied heeft aanleiding gegeven tot bepaalde gebruiken, waaraan de term *hansa* is verbonden. Kooplieden die handel dreven in sommige buitenlandse gebieden, op een zekere afstand van eigen stad en land gelegen, zodat van wege deze stad of de landsheer geen bescherming was te verwachten, sloten zich nauw aaneen ter verdediging van hun veiligheid en van hun belangen. Zij poogden die aaneensluiting verplicht te maken : zij hieven daartoe een *hansa* geheten recht, dat als een teken van de toetreding kon gelden en tevens de kas van de organisatie kon helpen spijzen.

Het oudste spoor van een dergelijk optreden vindt men in de jaren 1050-'70 bij de kooplieden van Valenciennes : het initiatief lag bij de *frairie* (gild), terwijl ook niet-leden ervan aan de hanze-verplichting werden onderworpen. Het staat niet vast of dit aanleiding gaf tot de vorming van een zelfstandige vereniging, die ook de naam *hansa* zou hebben gedragen.

Te Gent en te Sint-Omaars (12e eeuw) is er wel degelijk een hanzevereniging geweest; daarentegen weten we niet of het gild, dat in die steden bestond, als zodanig een rol heeft gespeeld bij de oprichting van de hanze; hoogstwaarschijnlijk werd deze alleszins mede

door kooplieden gesticht die reeds lid waren van het gild. De hanze van Gent was bevoegd voor het Rijnland, die van Sint-Omaars voor de gebieden ten zuiden van de Somme, doch vooral voor Ierland, Schotland en Engeland.

Ook in een aantal andere Vlaamse steden ontstonden stedelijke hanzen in verband met de handel op dit laatste land, en dit blijktbaar eveneens in de 12e eeuw. Wij kennen ze echter pas in de eerste helft van de 13e, nadat ze zich reeds aaneengesloten hadden tot de Vlaamse Hanze van Londen. Wellicht werd deze naderhand tot andere steden uitgebreid, die voordien geen stedelijke hanzeverenigingen kenden. In strijd met wat te Valencijn gebeurde en met wat we ook voor Middelburg, Mechelen en Antwerpen vaststellen, werden hier alleen leden van de plaatselijke gilden tot het betalen van het hanzerecht (wat in dit geval ook betekent tot het lidmaatschap van de hanze) toegelaten. Wellicht stelde de Vlaamse Hanze van Londen deze voorwaarde om des te gemakkelijker leden van ongewenste ambachten te kunnen weren.

Ongeveer in dezelfde tijd als de Vlaamse Hanze van Londen ontstond ook die van de XVII steden. Van haar maakten niet allen Vlaamse, maar ook Noordfranse en zelfs Nederlotharingse steden deel uit. Zij was bevoegd voor de handel op de jaarmarkten van Champagne. Van de wijze waarop zij ontstond weten we niets, evenmin als van haar verhouding tot de plaatselijke gilden.

Wat Middelburg, Mechelen en Antwerpen ons over *hansa* leren vertoont de volgende gemeenschappelijke trekken : de vermeldingen zijn laattijdig (tweede helft 13e eeuw of begin 14e), en de rol van de hanzevereniging wordt door het gild (*confraternitas mercatorum* te Middelburg) waargenomen. Het schijnt wel alsof, onder de indruk van wat de reeds genoemde hanzeverenigingen hadden verwezenlijkt, de gilden van deze drie steden een

soortgelijke werking op touw zetten, waarbij zij zelf de leiding in handen hielden, maar die anders volkomen van deze modellen was afgekeken, tot zelfs, zoals te Middelburg, het bedrag van het verschuldigde hanze-recht en de naam van de ambtenaar die toezicht had op het hanzewezen (hanzegraaf).

Door een gelijkaardige, maar minder volledige nabootsing, kan wellicht ook het bestaan worden verklaard van hanze-graven in andere steden (Rijsel, Oudenaarde), waar het voorkomen van een echte hanze eveneens onwaarschijnlijk is.

Bovenstaande uiteenzetting brengt ook, hopen wij, enige klaarheid in de verhouding van de hanzen tot de gilden. Hiervóór vermeldden we de opvattingen van Pirenne dienaangaande, en eveneens hoe hij onder de invloed van Stein er tijdelijk toe kwam een scherper onderscheid tussen beide te maken¹⁰². Naar zijn toenmalige zienswijze waren hanze en gild oorspronkelijk twee aspecten van een zelfde instelling, en zijn zij pas in een latere periode uit elkaar gegaan¹⁰³. Coornaert heeft eerder een tegengestelde kijk op de evolutie: volgens hem waren gild en hanze oorspronkelijk twee verschillende instellingen, die pas vrij laat versmolten, waarbij de gilden de hanzen opslochten¹⁰⁴.

¹⁰² Zie noot 10.

¹⁰³ *Hanse parisienne*, p. 195: „On peut même considérer la hanse, à ses débuts, comme n'étant autre chose que la gilde elle-même sortant de la ville pour se livrer au commerce collectif... Mais peu à peu, sous l'influence du développement commercial, les deux institutions se séparent.”

¹⁰⁴ *Ghildes*, blz. 224: „Les marchands se groupèrent suivant des normes nouvelles, d'abord en dehors des ghildes, en concurrence ou non avec elles, dans des organisations qui, après les avoir côtoyées, finiront par s'unir à elles, s'y fondre, s'identifier avec elles. Identité tardive qui a trop souvent masqué leur respective originalité.”

Naar onze mening kan, althans wat Vlaanderen en aangrenzende gebieden betreft, een evolutie in de ene of in de andere zin voor een bepaalde hanze niet worden aangetoond; het verschil dat tussen de besproken steden op te merken valt, was blijkbaar bestendig. Anders gezegd : het moet niet zozeer in de tijd worden gezocht, als wel in de ruimte, — al kan men de toestand te Middelburg, Mechelen en Antwerpen verklaren door er op te wijzen dat men hier voor een dertiende-eeuwse *aanpassing* staat van een toestand die men reeds in 1200 te Gent, te Sint-Omaars en in de Vlaamse Hanze van Londen aantrof.

Ten slotte dient nog even te worden stilgestaan bij het probleem van het ontstaan der hanzen. Stein heeft er wellicht te sterk de nadruk op gelegd dat de buitenlandse handel dit ontstaan heeft bewerkt. Voor hem was de hanze in de vaderstad van de kooplieden slechts het verlengstuk van een in het buitenland bestaande organisatie ¹⁰⁵.

Pirenne zowel als Coornaert hebben verklaard zich daar niet bij te kunnen aansluiten, zonder evenwel in bijzonderheden te treden ¹⁰⁶. Hun standpunt is volkomen gerechtvaardigd. Stein meende ten onrechte dat de hanzen over een vaste organisatie beschikten en dat deze in het buitenland een vaste zetel had. Zijn zienswijze vindt alleen een schijn van rechtvaardiging in de gegevens van de Latijnse tekst van de Vlaamse Hanze van Londen. Wij kunnen echter gemakkelijk bewijzen hoe die zelfde tekst juist aantoot dat er geen bestendige organisatie bestond. Steins mening omtrent

¹⁰⁵ „... die Fortsetzung einer im Auslande bereits bestehenden Gemeinschaft, übertragen auf die an diesem Auslandshandel beteiligten Kaufleute in der Heimatstadt”. STEIN, *hansa*, blz. 67.

¹⁰⁶ PIRENNE, *Hanse parisienne*, blz. 194, n. 2. — COORNAERT, blz. 224, n. 3.

de vaste zetel van de Hanze staat en valt met deze vrij willekeurige tekstinterpretatie ¹⁰⁷.

In feite zijn de hanzen wel degelijk in het buitenland ontstaan, maar zodra men hun een enigszins strakkere organisatie heeft willen schenken is deze in de eigen stad of het eigen land tot stand gekomen. Dit verklaart o.i. de groeiende rol van Brugge in de Vlaamse Hanze van Londen, die blijkt uit de vergelijking van de twee reeksen „statuten”, en die meebracht dat men er, zoals de Brugse tekst laat zien, naar streefde de toegang tot de hanze niet alleen meer in het buitenland, maar ook te Brugge zelf, open te stellen.

11. Hansa in andere gebieden.

Een van de meest opvallende kenmerken van *hansa* in Vlaanderen en aangrenzende gebieden is, dat zij uitsluitend een aangelegenheid van kooplieden was. De graaf van Vlaanderen ziet men alleen tussenkomen om de burgers van bepaalde steden te beschermen tegen de willekeurige heffing door de burgers van andere steden. Nergens blijkt dat het hanzerecht tot zijn prerogatieven behoorde en bijgevolg door hem aan zijn kooplieden kon worden afgestaan.

¹⁰⁷ STEIN, blz. 105, noot 2, en 106, vertaalt *hansam suam lucrari* in Lat., blz. 81, § 1, en 82, § 5 door „seine Hanse ausüben”. Hij neemt dan ook aan dat de opsomming London, Winchester, St. Ives, alsook Engelse en Schotse havens, betrekking heeft op de plaatsen waar de koopman het hanzevoorrecht genoot. De uitdrukking *hansa londoniensis* zou er op wijzen dat de hanze alleen te Londen kon worden gewonnen en dat de vereniging aldaar haar zetel had. — Maar *lucrari* betekent nu eenmaal alleen winnen, en blijkbaar moeten we ons de zaken zo voorstellen dat de hanze oorspronkelijk alleen te Londen werd gewonnen (vandaar de uitdrukking), naderhand echter ook te Winchester, enz. afgaande op de Latijnse tekst). De Franse tekst noemt trouwens (behalve Brugge) niet Londen, maar „Engeland” (Fr., blz. 85, § 9). Er is dus niets dat op een speciale zetel te Londen wijst.

Gaan we de bronnen na die andere landen betreffen, dan blijken de zaken niet zo eenvoudig te zijn. Wel werden *hansa* en de daarvan afgeleide woorden in Frankrijk en vooral in Engeland vaak aangewend in betekenissen die sterk verwant zijn met de hiervóór bestudeerde¹⁰⁸. Daartegenover staat echter dat de beschikking over *hansa* in Engeland en in Schotland een koninklijk recht blijkt te zijn¹⁰⁹. Ook in Frankrijk en in Duitsland was dat het geval. Daarenboven verschilde het hanzerecht in de twee laatstgenoemde landen in wezen dikwijls zeer sterk van het Vlaamse : het schijnt daar veelal een recht geweest te zijn in een bepaalde stad door de plaatselijke overheden geheven op de kooplieden die de markt bezochten¹¹⁰.

Het lijkt ons dan ook geraden voor elk dezer landen afzonderlijke studiën te ondernemen, om, zoals wij het hebben gedaan voor Vlaanderen en aangrenzende gebieden, na te gaan welke werkelijkheid aldaar achter de term *hansa* schuilde. Het woord kan inderdaad, evenals *consuetudo* of *exactio*, aangewend zijn om allerhande heffingen aan te duiden, die in de grond met elkaar weinig gemeens hadden.

H. VAN WERVEKE.

¹⁰⁸ STEIN, blz. 98.

¹⁰⁹ STEIN, blz. 100.

¹¹⁰ Duitsland : privilege van Frederik I voor Lubeck (1188), geciteerd door STEIN, blz. 73 : „... ut cum mercibus suis libere eant et redeant per totum ducatum Saxonie absque hansa et absque theloneo ...”, en „Rutheni, Gothi, Normani et ceterae gentes orientales absque theloneo et absque hansa ad civitatem sepius dictam [= Lubeck] veniant et libere recedant.”

Frankrijk : privilege van Filips August voor Mantes (1201-1202), geciteerd door STEIN, blz. 85 : „... quod homines nostri de Medunta habent ab antiquo omnes hansas Medunte tam de villa quam de aqua suas proprias pro servitio quod nobis faciunt.... Pro hoc vero servitio et redditu et quia eas ab antiquo habuerunt, concedimus in perpetuum universitati hominum nostrorum Medunte omnes hansas Medunte tam aque quam ville, sicut hactenus habuerunt.”